

Journal iranian political sociology
Vol. 5, No.12, Esfand 2023

<https://doi.org/10.3061/psi.2022/3.2478/2444>

The Covid-19 epidemic crisis, which has spread around the world since the winter of 1398, has affected all areas of collective and individual human life. The present article examines the effects of this crisis on the future of domestic politics and political stability in Iran and attempts to answer the question "What are the possible scenarios related to the Corona crisis and the state of political stability in Iran?". To answer this question, scenario writing technique in the field of futures studies has been used. In terms of the nature of the present study, it is exploratory. The data used are of two types, quantitative and qualitative, which have been collected using documentary analysis of published domestic and foreign statistics. The important conclusion of the present study is that the possible scenarios related to the corona crisis and the situation of political stability in Iran include four possible and probable scenarios of "successful passage of the crisis, continuation of the consequences of the crisis, great revolt and great surprise". Unique in the future situation puts political stability in Iran

حسن خدادی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۴/۱۰

محمد ربیعی کهندانی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۷

چکیده

همه‌گیری کووید-۱۹ بر تمام عرصه‌های زندگی جمعی و فردی بشر تأثیر گذاشته است. مقاله حاضر اختصاص به بررسی اثرات این بحران بر آینده سیاست داخلی و ثبات سیاسی در ایران دارد. پرسش اصلی مقاله این است که «بحران کرونا چه تأثیری بر آینده وضعیت ثبات سیاسی در ایران دارد؟» برای پاسخ به این پرسش از روش سناریونویسی در آینده‌پژوهی استفاده شده است و در پاسخ به پرسش‌های طرح شده فرضیه‌ای آزمون نمی‌شود. ماهیت پژوهش از نوع اکتشافی است. داده‌های استفاده شده از دو نوع کمی و کیفی هستند که گردآوری آنها با استفاده از تحلیل اسنادی صورت گرفته است. با جمع‌بندی نتایج پژوهش چهار سناریو برای بحران کرونا و آینده ثبات سیاسی در ایران طرح شده که شامل «عبور موفق از بحران، ادامه تبعات بحران، شورش بزرگ و شگفتی بزرگ» است که برای تحقق سناریوی مطلوب یعنی «عبور موفق از بحران» و جلوگیری از سناریوهای نامطلوب، کنترل بیماری و کنترل تبعات همه‌گیری در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی لازم است. محتمل‌ترین سناریو نیز می‌تواند سناریوی «ادامه تبعات بحران» باشد که طی آن همه‌گیری کنترل شده اما تبعات آن می‌توانند به بی‌ثباتی سیاسی منجر شود.

واژگان کلیدی: کروناویرس، ثبات سیاسی، بی‌ثباتی سیاسی، جمهوری اسلامی ایران، آینده‌پژوهی، سناریونویسی

۱- استادیار دانشگاه مازندران h.khodadi@umz.ac.ir

۲- دانش آموخته دکتری علوم سیاسی دانشگاه تهران mrabiei@ut.ac.ir

در ۳۱ دسامبر ۲۰۱۹ (۱۰ دی ماه ۱۳۹۸) مقامات بهداشتی چین در بیانیه‌ای رسمی شیوع نوع جدیدی از بیماری کرونا را رسماً اعلام کردند. این بیماری جدید که با نام کووید-۱۹ مشهور شد به سرعت نه تنها در کشور چین بلکه در سراسر جهان منتشر شد. انتقال آسان و سریع، ناشناخته بودن راه‌های درمان و نبود واکسن مناسب سبب گسترش سریع این بیماری و تبدیل شدن آن به یک بحران جهانی شد، بطوری که سازمان بهداشت جهانی با اعلام وضعیت اضطراری جهانی، شیوع این بیماری را از همه‌گیری به وضعیت دنیاگیری^۱ ارتقا داد (WHO, 2020). این بیماری تا زمان نگارش این مقاله بیش از ۲۳۰ میلیون نفر مبتلا، و نزدیک پنج میلیون نفر فوتی در سراسر جهان در پی داشته است.

از اواسط بهمن ماه ۱۳۹۸ شایعاتی مرتبط با ورود این بیماری به ایران منتشر شد که در نهایت در ۳۰ بهمن ۱۳۹۸ با اعلام وزارت بهداشت مبنی بر شناسایی دو مورد ابتلا در شهر قم، ورود بیماری به کشور تأیید شد (جهانپور، ۱۳۹۸). با این اعلام رسمی، اقداماتی از سوی دولت برای مهار شیوع و گسترش بیماری در ایران آغاز شد که از اولین اقدامات مهم آن تأسیس ستاد ملی مقابله با کرونا بود (همشهری آنلاین، ۱۳۹۹). ستاد وظیفه تعیین سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها برای مقابله با شیوع بیماری نوپدید کووید-۱۹ را بر عهده گرفت و با مصوباتی که برای همه نهادهای دولتی و در سراسر کشور لازم‌الاجرا اعلام شد درصدد مقابله با گسترش بیماری در کشور برآمد (ستاد مقابله با کرونا، ۱۳۹۹).

همه‌گیری کووید-۱۹ که می‌توان آن را بزرگترین و فجیع‌ترین بحران جوامع انسانی پس از جنگ جهانی دوم دانست، علاوه بر ایجاد بحران در نظام سلامت و هزینه‌های مالی و جانی، به سرعت در عرصه‌های دیگر زندگی فردی و جمعی انسان‌ها بویژه حوزه اقتصادی تأثیرگذار شد. با توجه به نبود واکسن، مهم‌ترین راه جلوگیری از انتقال این بیماری رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی، قرنطینه و فاصله‌گذاری اجتماعی^۲ اعلام شد. دولت‌ها در اغلب کشورهایی که درگیر این بیماری شدند مقررات قرنطینه و محدودیت رفت و آمد را اجرا کردند. بر این اساس، برای مدتی که در برخی کشورها به چند هفته هم می‌رسید، کسب و کارها تعطیل، رفت و آمد افراد خارج از خانه و برگزاری تجمعات ممنوع و ارتباطات به حداقل ممکن رسید. تأثیر بحران در عرصه اقتصادی سریع‌تر از دیگر بخش‌ها خود را نشان داد و سیاست‌های مبتنی بر قرنطینه و محدودیت رفت و آمد ضررهای هنگفتی بر اقتصاد کشورهای درگیر کرونا وارد کرد. این ضربات در حدی بود که بانک جهانی در گزارش «چشم‌اندازهای جهانی اقتصاد»^۳ در ژوئن ۲۰۲۰، رکورد اقتصادی ناشی از بحران کرونا را بسیار شدیدتر از دو رکود اقتصادی جهانی در سال‌های ۱۹۹۱ و ۲۰۰۹ اعلام کرد (Word Bank, 2020). از بین رفتن میلیون‌ها شغل در سراسر جهان، گسترش فقر و متوقف شدن روند توسعه اقتصادی از تبعات این بحران است که در نتیجه آن می‌توان انتظار گسترش بحران در عرصه‌های دیگر جامعه بشری را داشت. بیماری کووید-۱۹ در شرایطی وارد ایران

^۱COVID-19

^۲Pandemic

^۳Social Distancing

^۴Global Economic Prospects

شد که کشور با مسائل اقتصادی ناشی از تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده روبه‌رو بود و همه‌گیری این بیماری و اثرات منفی حاصل از سیاست‌های قرنطینه و فاصله‌گذاری اجتماعی سبب تشدید مشکلات اقتصادی در ایران شده است.

کرونا را می‌توان نقطه عزیمتی تاریخی در تشدید دگرگونی پرسرعت گذشته و و شکل‌گیری تغییرات نوین در عرصه‌های گوناگون اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، ارتباطات، فناوری، اندیشه و هویت خواهد بود (مطهرنیا، ۱۴۰۰). جامعه ایران نیز به‌عنوان بخشی از جامعه جهانی از این تغییرات برکنار نیست. به همین دلیل، در مقاله حاضر به بررسی اثرات بحران همه‌گیری کرونا در عرصه سیاسی ایران با تأکید بر آینده ثبات سیاسی خواهیم پرداخت. بر این اساس، با استفاده از تحلیل روندهای موجود و علل تاریخی که موجب بی‌ثباتی سیاسی در ایران شده‌اند و اثراتی که بحران کرونا بر جامعه ایرانی و عوامل موثر بر بی‌ثباتی سیاسی داشته است، امکان بی‌ثباتی سیاسی در آینده بررسی و سناریوها و آینده‌های ممکن و محتمل در این مورد مطرح خواهند شد. پرسشی اصلی پژوهش ما عبارت است از اینکه «بحران کرونا چه تأثیری بر آینده وضعیت ثبات سیاسی در ایران دارد؟» با توجه به تأثیرات منفی بحران کرونا بر حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی و همچنین پیش‌بینی‌هایی که از عدم فائق آمدن بر بحران کرونا در کوتاه‌مدت منتشر شده و همچنین بلندمدت بودن تأثیرات منفی این بحران، آیا می‌توان انتظار داشت بحران همه‌گیری کرونا زمینه‌ساز بی‌ثباتی سیاسی در ایران شود؟ چه احتمالاتی در این زمینه وجود دارد و چه سناریوهایی برای آینده سیاسی ایران می‌توان متصور شد؟ پژوهش از نوع اکتشافی است و در پاسخ به پرسش‌های طرح شده فرضیه‌ای را آزمون نمی‌کند.

۱- روش پژوهش

داده‌های استفاده شده از دو نوع کمی و کیفی هستند که گردآوری آنها با استفاده از تحلیل محتوای آمارهای منتشر شده توسط نهادهای رسمی، گزارش‌ها و مصاحبه‌های رسانه‌ها از نخبگان بحث، و گزارش‌های نهادهای بین‌المللی و رسانه‌های داخلی و خارجی صورت گرفته است. ماهیت پژوهش از نوع اکتشافی است. رویکرد اکتشافی در آینده‌پژوهی مبنای مطمئن امروز را فرض می‌گیرد تا آینده‌ای را پیش‌بینی نماید که برخاسته از الزامات، شرایط و متغیرهای گذشته و حال است (مردوخ، ۱۴۰۱، ۱۳۹۱). این نوع پژوهش با طرح یک مسأله شروع می‌شود که می‌تواند محتمل یا واقعی باشد. مسأله‌ای که در زمان حال شروع شده و روبه آینده دارد و بدون توجه به آینده‌ای که مطلوب است، به دنبال کشف آینده‌هایی است که تحت شرایط مختلف امکان رخ دادن آنها وجود دارد (قدیری، ۲۰۱۳، ۱۳۹۵). برای اکتشاف آینده‌ها و سناریوهای محتمل موضوع مورد بررسی از تکنیک سناریونویسی استفاده خواهد شد که شرح آن در ادامه خواهد آمد.

۲- ادبیات نظری پژوهش

۲-۱- آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی حوزه‌ای میان رشته‌ای است که با استفاده از دستاوردهای علمی حوزه‌های مختلف، توجه انسان را نسبت به رویدادها، فرصت‌ها، و مخاطرات احتمالی آینده جلب می‌کند، ابهام‌ها و تردیدها را کاهش داده و توانایی انتخاب هوشمندانه انسان را افزایش می‌دهد (ملکی‌فر، ۱۳۸۵، ۷۴). آینده‌پژوهان می‌کوشند تا با تصویر و ترسیم آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب و ارائه اطلاعات و

داده‌های نسبتاً دقیق، زمینه‌ای را فراهم کنند تا تصمیم‌گیران، سیاستگذاران و مدیران جامعه بتوانند در تصمیمات و برنامه‌ریزی‌های خود با نگاه به آینده عمل کرده و فرصت‌ها و امکانات و منابع موجود و در دسترس را بصورت بهینه استفاده کنند (آقاپور و پهلوان، ۱۳۸۶، ۱۶۱). هدف آینده‌پژوهی کشف، ابداع، ارزیابی و پیشنهاد آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب است. به بیان دیگر، آینده‌پژوهان تلاش می‌کنند با کاوش رؤیایر دازانه آینده‌های ممکن، بررسی نظام‌مند آینده‌های محتمل و ارزشیابی آینده‌های مرجح، انگاره‌هایی نو و بدیل از آینده بیافرینند (شوارتز، ۱۳۸۸، ۵۶).

۲-۲- سناریو

سناریونویسی روشی برای خلاصه‌سازی دستاوردهای آینده‌پژوهی و گسترده‌ترین و مهم‌ترین ابزار روش‌شناختی مشترک میان آینده‌پژوهان است (بل، ۱۳۹۲، ۵۴۸). سناریو داستان‌هایی برای شرح رویدادهای آینده است که تحت شرایطی معین می‌توانند اتفاق بیافتند. این داستان‌ها امکان تجسم و انکشاف آینده‌های ممکن را فراهم می‌کنند (بل، ۱۳۸۶، ۴۱). سناریوها برای تحلیل روند گذشته و پیش‌بینی آینده به کار گرفته می‌شوند. پیش‌بینی آینده شامل ایجاد یا بازسازی وقایع و روندهای آینده براساس شواهد، داده‌ها و اطلاعات گردآوری شده از گذشته است (حاجیانی، ۱۳۹۱، ۲۶۰). سناریو توصیفی از «آینده‌های قابل قبول» است و به دنبال پاسخی مناسب و علمی به این سوال است که چه اتفاقی در آینده ممکن است بیافتد؟ یا چه اتفاقی خواهد افتاد اگر...؟ (لیندگرن و باندهولد، ۱۳۸۶، ۳۶). به بیانی دیگر، سناریوها روایت‌های توصیفی از «آینده‌های بدیل باورپذیر» هستند. باورپذیری به این معناست که شما نمی‌توانید هر آینده دلخواهی را تصور کنید و آن را سناریو بنامید. سناریوی مبتنی بر اصول آینده‌پژوهی، سناریویی است که به طور منطقی و مستدل از وضع موجود برآمده باشد (ملکی‌فر، ۱۳۹۳، ۲۴۳).

۲-۲-۱- روش سناریونویسی

روش سناریونویسی در پژوهش حاضر، با استفاده از الگوی پیشنهادی پدرام و زالی (۱۳۹۷) همراه با تغییراتی در آن تنظیم شده که شامل هشت گام است:

گام‌ها	اقدامات در هر گام
گام صفر	فراهم کردن مقدماتی مانند تبیین موضوع، تهیه گزارش‌های دیده‌بانی و فراهم کردن امکان مشارکت افراد مناسب در فرآیند سناریونویسی.
گام یکم	شناسایی بازیگران از راه ذهن‌انگیزی
گام دوم	تهیه فهرستی از عواملی که بیشترین تأثیر را در موضوع دارند.
گام سوم	شناسایی پیشران‌ها
گام چهارم	شناسایی عدم قطعیت‌ها
گام پنجم	ترسیم مطلوب‌ترین و رؤیایی‌ترین تصویر قابل تحقق
گام ششم	تعیین عدم قطعیت‌های کلیدی
گام هفتم	نوشتن سناریوها

۲-۳- ثبات و بی‌ثباتی سیاسی

تعریف ثبات و بی‌ثباتی سیاسی موضوعی پر بحث در علم سیاست است و می‌توان گفت اجماع مشخصی در این زمینه میان صاحب‌نظران وجود ندارد (بنی‌هاشمی، ۱۳۹۴، ۱۴۳). بسیاری از صاحب‌نظران، ثبات سیاسی را امری طبیعی و ذاتی جوامع و یک سازمان سیاسی می‌دانند و به این ترتیب نیازی به تعریف آن نمی‌بینند (خواججه‌سروی و حسینی، ۱۳۹۷، ۲۰۳). در این تعاریف مفهوم تعادل برجسته است (پناهی، ۱۳۸۳، ۱۹۴). در واقع، ثبات به معنای «نقطه تعادل یک سیستم سیاسی» و مستلزم استمرار تعادل میان سیستم‌های فرعی مختلف درون نظام اجتماعی است. تفاوت آهنگ تغییر بین سیستم‌های فرعی، سبب عدم تعادل و بی‌ثباتی می‌شود (بشیری، ۱۳۹۶، ۸۷). یعنی نظام سیاسی وقتی باثبات است که به طور منظم با دریافت داده‌های محیط آنها را به بازده تبدیل کند و اگر اختلالی در مدار داده، فرآیند، بازده و بازخورد ایجاد شود نظام سیاسی دچار بی‌ثباتی می‌شود (پناهی، ۱۳۹۳، ۳۵).

در پژوهش حاضر با مفروض گرفتن تعاریف ساندرز و دلآوری، ثبات سیاسی را عبارت می‌دانیم از «فقدان نسبی برخی حوادث سیاسی بی‌ثبات‌کننده که خواه به صورت تغییر در ساختار قدرت (رژیم سیاسی) یا تغییر در حکومت (مقامات سیاسی)، به صورت مسالمت‌آمیز یا خشونت‌آمیز، به چالش با قدرت سیاسی موجود یا ساختار اقتدار سیاسی می‌انجامد (ساندرز، ۱۳۸۰: ۱۱۳)». پس بی‌ثباتی سیاسی وضعیتی است که در آن حوادث بی‌ثبات‌کننده رخ می‌دهد، فضای سیاسی کشور در سایه ابهام قرار می‌گیرد، ناظران اطمینانی به تداوم وضع موجود ندارند (دلآوری، ۱۳۹۴، ۱۷۱؛ ساندرز، ۱۳۹۰، ۱۰۷)، شیوه‌های حل و فصل منازعات سیاسی، چه از طریق اعمال خشونت سیاسی و یا توافق سیاسی، یا کم اثر می‌شوند و یا از کار می‌افتند (دلآوری، ۱۳۷۸: ۱۵) و نظم سیاسی موجود با چالش یا بحران مواجه شده و احتمال تغییر در آن افزایش پیدا می‌کند (دلآوری، ۱۳۹۴: ۶۱).

۲-۴- شاخص‌های بی‌ثباتی سیاسی

شاخص‌های بی‌ثباتی سیاسی را براساس نظریه ساندرز تعریف خواهیم کرد. وی سه بعد برای یک نظام سیاسی در نظر می‌گیرد: مقامات سیاسی یا حکومت؛ رژیم سیاسی شامل مجموعه قواعد حقوقی حاکم بر حل منازعات و مناقشات در درون نظام؛ و جامعه سیاسی شامل افرادی که بر اساس تقسیم کار سیاسی با یکدیگر در ارتباط هستند. بر این اساس، ساندرز شش نوع بی‌ثباتی سیاسی را تعیین می‌کند: تغییر در مقامات سیاسی، رژیم سیاسی، جامعه سیاسی و چالش علیه مقامات سیاسی، رژیم سیاسی، جامعه سیاسی (ساندرز، ۱۳۸۰: ۱۲۰). دوازده شاخص نیز برای بی‌ثباتی سیاسی در نظر می‌گیرد: کودتا، تغییر قانون اساسی، تغییر کابینه، تغییر مقامات اجرایی، ترور، جنگ چریکی، بحران حکومتی، شورش، حرکت‌های انقلابی، تظاهرات ضد حکومتی، اعتصاب عمومی و پاکسازی سیاسی (محمدی‌لرد، ۱۳۹۲: ۶۲-۶۱). این شاخص‌ها در جدول زیر نمایش داده شده‌اند:

ردیف	مفهوم	شاخص
۱	تغییر رژیم (اهداف، روش‌ها و درجه مشارکت سیاسی)	تغییر در هنجارها و قوانین، تغییر نظام حزبی، وقوع کودتاهای موفق، تغییر جایگاه نظامیان

۲	تغییر در حکومت (افراد متولی نهادهای اجرایی)	تغییر در مقامات اجرایی، تغییر در کابینه
۳	تغییر جامعه سیاسی	اقدامات تجزیه طلبانه موفق
۴	چالش‌های خشونت آمیز	ترور، حملات چریکی، تروریسم سیاسی، شورش، کودتاهای ناموفق
۵	چالش‌های مسالمت آمیز	اعتصابات یا تهدید به اعتصاب، تظاهرات اعتراضی، تحرکات انتقادی مخالفان، سخنرانی ضدحکومتی رهبران فکری

جدول ۲- شاخص‌های بی‌ثباتی سیاسی در نظریه ساندرز (خواج‌سروی، ۱۳۸۲: ۱۰۵ و دلاوری، ۱۳۹۴: ۷۷)

۳- یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش حاضر براساس هشت گام سناریونویسی که پیش‌تر شرح دادیم ارائه شده‌اند.

۳-۱- گام صفر

ابتدا به تعیین موضوع، اعضای گروه سناریونویسی و صاحب‌نظران این حوزه پرداختیم. موضوع و شرح آن در بخش مقدمه ذکر شده است. اعضای گروه سناریونویسی شامل دو نویسنده مقاله حاضر هستند که آشنا به روش سناریونویسی در آینده‌پژوهی و پژوهشگر مسائل سیاسی ایران می‌باشند. نظرات صاحب‌نظران بحث با توجه به محدودیت‌های کرونایی موجود، از دل مصاحبه‌ها و یادداشت‌هایی که از آنها منتشر شده استخراج شده‌اند. آمارها و اطلاعات منتشر شده از سوی نهادهای رسمی داخلی و بین‌المللی نیز در تهیه اطلاعات دیده‌بانی نقش مهمی داشته‌اند.

۳-۲- گام اول: شناسایی بازیگران

بازیگران مهم شناسایی شده عبارتند از: دولت جمهوری اسلامی، مردم، رسانه‌ها، شبکه‌های اجتماعی، ویروس کرونا و دولت‌های خارجی.

دولت جمهوری اسلامی: دولت (قوه مجریه) از دو منظر به عنوان بازیگری مهم محسوب می‌شود:

۱- از طریق ستاد ملی مقابله با بیماری کرونا و مصوبات آن به سیاست‌گذاری و تدوین مقررات می‌پردازد. این سیاست‌ها که اغلب در جهت ایجاد محدودیت و فاصله‌گذاری اجتماعی هستند (ر.ک ستاد ملی مقابله با بیماری کرونا، ۱۳۹۹) می‌توانند دو نوع پیامد مثبت و منفی داشته باشند. پیامد مثبت آنها قطع کردن زنجیره انتقال و سرعت شیوع بیماری و پیامد منفی آنها کاهش فعالیت‌های اقتصادی و در نتیجه رشد منفی اقتصادی است.

۲- نقش حمایتی دولت برای کاهش اثرات منفی کرونا وجه دیگر اهمیت آن است. این نقش در سیاست‌هایی مانند حمایت از کسب و کارهای آسیب‌دیده و پرداخت کمک معیشتی به اقشار کم درآمد بروز می‌کند.

دولت ایران، بویژه دولت دوازدهم، در سیاستگذاری مقابله با همه‌گیری کرونا چندان موفق نبوده است. حیدری (۱۳۹۹) در مقایسه‌ای که میان توانایی دولت ایران و دولت‌های شرق آسیا انجام داده به این نتیجه رسیده است که دولت ایران از نظر استفاده از ابزارهای سیاستی (اجبار، مشوق‌ها، و تبلیغات) و به‌کار گرفتن منابع (درآمد، سرمایه انسانی، و اطلاعات) توانایی بسیار پایینی داشته و این امر را می‌توان در آمار بالای مرگ و میر کرونایی در ایران دید (حیدری، ۱۳۹۹، ۶۸).

مردم: مردم بازیگری هستند که دولت می‌تواند با استفاده از اقتدار خود و تدوین قواعد الزام‌آور، آنها را تبدیل به بازیگری تحت کنترل کند. اما عدم قاطعیت دولت و عدم فراهم کردن ابزارهای الزام به رعایت قوانین سبب شده که به گفته حسین ذوالفقاری، رئیس کمیته امنیتی، اجتماعی و انتظامی ستاد ملی مقابله با بیماری کرونا، طبق آماری که در نیمه مهرماه ۱۳۹۹ منتشر شد «بیش از چهل درصد مردم ایران» پروتکل‌های بهداشتی را رعایت نکنند (ذوالفقاری، ۱۳۹۹).

رسانه‌ها: رسانه‌های داخلی به عنوان ابزار اطلاع‌رسانی و آموزشی فراگیر با ارائه اخبار، اطلاعات و بازتاب سیاست‌های رسمی می‌توانند نقش مهمی در مهار همه‌گیری داشته باشند. برای نمونه صداوسیما با جدی گرفتن خطر بیماری در اواسط اسفند ۱۳۹۸ و پذیرش ضرورت آموزش و اطلاع‌رسانی، تأثیر مثبتی بر کنترل بیماری تا اواسط بهار سال ۱۳۹۹ داشت (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۹). رسانه‌های خارجی البته علاوه بر آموزش و اطلاع‌رسانی درباره بیماری کرونا، می‌توانند تأثیرات منفی مانند تشکیک در آمار رسمی، بیش از حد نشان دادن اثرات بحران، تشکیک درباره واکسن داخلی و روند واکسیناسیون و دامن زدن بر نارضایتی‌ها داشته باشند.

شبکه‌های اجتماعی: به‌عنوان بستر آزاد انتشار اطلاعات و حضور افراد و اقشار مختلف، فضایی مهم برای نشر اطلاعات و اخبار بحران کرونا، ابراز نظرات سیاسی، تجمیع خواسته‌ها و نارضایتی‌ها هستند و می‌توانند بستری برای شکل‌گیری و سازماندهی حوادث بی‌ثبات‌کننده سیاسی باشند. این موضوع زمانی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند که بدانیم براساس نظرسنجی ایسپا در تیرماه ۱۳۹۸، ۷۰ درصد مردم ایران حداقل از یکی از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند (ایسپا، ۱۳۹۸) و این نشان‌دهنده نفوذ و تأثیرگذاری بالای این شبکه‌ها در جامعه است.

ویروس کرونا: مهم‌ترین و در عین حال خارج از کنترل‌ترین بازیگر است. تا زمان نوشتن مقاله حاضر که حدود هیجده ماه از آغاز شیوع این بیماری می‌گذرد، هیچ داروی اختصاصی برای درمان بیماری کووید-۱۹ عرضه نشده و جهش‌های ویروس و پیدایش سویه‌های جدید آن، تأثیرگذاری واکسیناسیون را کاهش داده است.

دولت‌های خارجی: در رأس آنها ایالات متحده با سیاست تحریم یکجانبه ایران، می‌توانند از بازیگران مهم در بحث ما باشند. تحریم‌ها با هدف گرفتن بخش‌های مالی و اقتصادی، تجارت و ارتباطات بین‌المللی و محدود کردن دسترسی ایران به بازارهای جهانی و کالاهای اساسی مورد نیاز برای مقابله با همه‌گیری، اثر منفی قابل توجهی بر کنترل بحران دارند. سیاست دولت ترامپ، موسوم به فشار حداکثری، با هدف ایجاد نارضایتی در بین مردم ایران برای رسیدن به تغییر نظام سیاسی یا حداقل تغییر رفتار نظام جمهوری اسلامی (ساجدی و دیگران، ۱۴۰۰، ۹۵) در دوره همه‌گیری کرونا ادامه پیدا کرد. از ابتدای شکل‌گیری بحران کرونا نه تنها جمهوری اسلامی ایران، بلکه بسیاری از کشورهای ثالث از جمله روسیه با غیر انسانی خواندن این تحریم‌ها در شرایط همه‌گیری

کرونا، خواستار لغو آنها شده‌اند (لاوروف، ۱۳۹۹). از اقدامات کشورهای ثالث در این مورد، می‌توان به بیانیه ۲۶ کشور در جلسه مجمع عمومی سازمان ملل در مهرماه ۱۳۹۹ اشاره کرد که در آن خواهان پایان دادن به تحریم‌ها بر علیه تعدادی از کشورها از جمله ایران شدند. در این بیانیه تصریح شده که این تحریم‌ها مانع بزرگی بر سر راه کشورهای هم‌چون ایران برای تأمین امکانات مورد نیاز برای مقابله با بیماری کرونا است (ایرنا، ۱۳۹۹).

۳-۳- گام دوم: عوامل تأثیرگذار

عوامل تأثیرگذار را می‌توان به دو دسته روندهای گذشته یا عوامل تاریخی بی‌ثباتی سیاسی در ایران و پیامدهای بحران کرونا تقسیم کرد:

۳-۳-۱- روندهای گذشته و عوامل تاریخی بی‌ثباتی سیاسی در ایران

عوامل تاریخی بی‌ثبات‌ساز در ایران را می‌توان به دو دسته کلان و خرد تقسیم کرد: سطح کلان روندهایی است که فارغ از زمان و مکان و همچنین اقتضائات نظام جمهوری اسلامی در بلندمدت در جامعه ایرانی وجود داشته و اثرگذارند. سطح خرد اشاره به عواملی دارد که در سطوح اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی ناظر بر عملکرد و سیاست‌های نظام و نخبگان سیاسی است (خواجه‌سروی و حسینی، ۱۳۹۷: ۲۱۲).

عامل کلان بی‌ثباتی سیاسی در ایران سابقه تاریخی اعتراض در آن است. امری که باعث شده برخی از جامعه امروز ایران با عنوان «جامعه معترض» یاد کنند (بشیریه، ۱۳۸۶). کاتوزیان این ویژگی جامعه ایرانی را در سیکل‌های تکرارشونده بی‌ثباتی سیاسی در دوره‌های زمانی مختلف می‌بیند و معتقد است در هر دوره‌ای با گذشت زمان و جمع شدن عوامل مختلف نارضایتی، روند اعتراض شتاب گرفته و به یکباره در جامعه با بی‌ثباتی سیاسی مواجه می‌شویم (کاتوزیان، ۱۳۸۱، ۲۱۳). جامعه معترض همواره میان اعتراض و رضایت، گذشته از محتوای اعتراض و رضایت، اعتراض را انتخاب می‌کند و در جامعه ایران ساختی تاریخی شکل گرفته که در آن وضعیت اعتراض تبدیل به وضعیت مطلوب شده است (کاتوزیان، ۱۳۸۰، ۴۱). از سوی دیگر، در دوران معاصر با ورود اندیشه‌های مدرن به ایران رویکردهای اعتراضی در رفتار سیاسی و اجتماعی مردم و نخبگان ایرانی تشدید و تبدیل به یک روند کلان در جامعه ایران شده است (آبراهامیان، ۱۳۹۴، ۹).

سطح خرد شامل علل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هستند که سبب بروز حوادث بی‌ثبات‌کننده در یک دوره تاریخی مشخص می‌شوند. در این سطح با علل کوتاه‌مدت و میان‌مدت بی‌ثباتی و اعتراض سیاسی مواجه هستیم.

علل اقتصادی: از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری اعتراض در سال‌های اخیر در جمهوری اسلامی، علل اقتصادی متأثر از تحریم‌های خارجی و ناکارآمدی دولت‌ها بوده است. از شورش‌های شهری دهه هفتاد در مشهد، اسلامشهر و قزوین تا دی‌ماه ۱۳۹۶، تابستان ۱۳۹۷ و آبان ۱۳۹۸، بحران در حوزه اقتصاد و معیشت، عاملی مهم در شکل‌گیری اعتراضات بوده است. برای مثال اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶ در مناطق حاشیه شهری، شهرهای کوچک و محروم اتفاق افتاد. بیکاری و مشکلات اقتصادی نسل جوان در شکل‌گیری این وقایع نقش تعیین‌کننده‌ای داشته‌اند. در کنار ناکارآمدی مدیریت انفعالی دولت یازدهم و دوازدهم، ریشه بخش مهمی از مشکلات و

مسائل اقتصادی چند سال اخیر ایران را می‌توان در تحریم‌های خارجی پیدا کرد. کاهش صادرات نفتی، محدودیت ارتباطات تجاری، کاهش درآمد ارزی و در نتیجه کاهش شدید نرخ برابری ریال در مقابل ارزهای خارجی از مهم‌ترین اثرات این تحریم‌هاست که نتیجه آن تقویت عوامل اقتصادی بی‌ثباتی سیاسی در ایران است.

عوامل سیاسی: ناکارآمدی دولت‌ها در ارائه خدمات عمومی به مردم و پاسخگویی به تقاضاهای دریافتی از محیط را می‌توان از علل مهم بی‌ثباتی سیاسی در دو دهه اخیر در ایران دانست (اکبری و اشرفی، ۱۳۹۷، ۵۹۰). نکته دیگر، گسترش تأثیرگذاری نیروهای اپوزیسیون است. این نیروها با استفاده از ابزارهای ارتباطی جدید به زورآزمایی برای بسیج سیاسی هواداران خود در داخل و خارج از کشور، ارتباط‌گیری با دولت‌های خارجی و نهادهای بین‌المللی دست زده و فشارهای سیاسی بر نظام را در مواقع بحرانی تقویت می‌کنند.

عوامل اجتماعی- فرهنگی: شکاف‌ها و بحران‌های اجتماعی- فرهنگی از جمله حاشیه‌نشینی و شکاف طبقاتی (در شورش‌های شهری دهه ۱۳۷۰ و سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸)، شکاف بین نسلی و محرومیت نسبی طبقه متوسط (در حوادث ۱۳۸۸) و شکاف‌های قومی- زبانی (بحران در شهرهای ترک زبان آذربایجان سال ۱۳۸۵) را از عوامل اجتماعی بی‌ثباتی سیاسی هستند. علاوه بر این، ادغام در دهکده جهانی و گسترش ارتباطات اجتماعی که سبب سهولت انتشار اخبار و اطلاعات شده، زمینه فشار همیشگی افکار عمومی داخلی و فشار دولت‌های خارجی و نهادهای بین‌المللی را فراهم کرده است (اکبری و اشرفی، ۱۳۹۷، ۵۹۱). رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی بستری مهم برای شکل‌گیری و جهت‌دهی به حوادث بی‌ثبات‌کننده هستند و نقش آنها در گسترش ارتباطات و شکل‌گیری اعتراضات در دو دهه اخیر مشهود است.

۳-۲- تبعات بحران کرونا

این تبعات را در دو دسته کلی اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی می‌توان تقسیم کرد:

تبعات اقتصادی: بارزترین اثرات بحران همه‌گیری کرونا را می‌توان در حوزه اقتصاد دید. تبعات بحران در این بخش در حدی است که می‌توان آن را آغازی بر وقوع یک رکود بزرگ در اقتصاد جهان و ایران دانست (پژوهشکده آمار، ۱۳۹۹). در ایران، همه‌گیری کرونا با تأثیرگذاری بر هر دو سمت عرضه و تقاضا سبب بحران در بنگاه‌های اقتصادی و کاهش اشتغال شده که می‌تواند بر بیش از چهارمیلیون و هشتصد هزار شغل اثر منفی بگذارد (عسکری، ۱۳۹۹). کاهش تقاضا برای کالاها و خدمات، کاهش رشد اقتصادی، کسری بودجه، کاهش درآمد دولت، رشد منفی اقتصادی، افزایش تورم، تشدید رکود ناشی از شوک ارزی و تحریم‌ها، رکود بخش بازرگانی با بسته شدن مرزها، کاهش ارزآوری از کانال‌های غیرنفتی، کاهش قیمت نفت و کاهش گردشگری از تبعات اقتصادی دیگر بحران کرونا هستند (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۸).

تبعات سیاسی: در حوزه سیاسی، کرونا بیش از هر چیز ناکارآمدی و ناتوانی دولت در حل و فصل مسائل کشور را نشان داده است. اعمال قوانین فاصله‌گذاری تا اردیبهشت ۱۳۹۹ سبب کاهش مبتلابان و فوتی‌ها شد اما با نمایان شدن مشکلات اقتصادی، دولت در سیاست‌های خود تجدیدنظر کرد. با کاهش محدودیت‌ها و بی‌توجهی به قواعد فاصله‌گذاری اجتماعی تا تابستان ۱۴۰۰ کشور با

پیک‌های پی‌درپی بیماری مواجه شد. علاوه بر این، اختلافات میان مقامات مسئول نیز وجه دیگری از ماجرا است. این اختلاف‌نظرها بارها در مورد مسائلی مانند برگزاری و یا لغو مسابقات ورزشی (مشرق، ۱۳۹۹)، کنکور سراسری، شیوه بازگشایی مدارس و بسیاری موضوعات دیگر پیش آمد (ایسنا، ۱۳۹۹). این اختلافات سبب نمایش ناکارآمدی نهادهای مسئول، سردرگمی مردم و در نتیجه جدی نگرفتن دستورالعمل‌های بهداشتی شد. عدم موفقیت دولت دوازدهم در مهار بیماری کرونا و شکل‌گیری موج چهارم و پنجم این بیماری از سوی دیگر، سبب فعالیت بیشتر نیروهای مخالف نظام نیز شد. این گروه‌ها با فعالیت در شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های خارجی به تبلیغ ناتوانی نظام در مقابله با بحران، تشکیک در آمار و ارقام رسمی و دامن زدن به ناراضی‌های حاصل از تبعات بحران کرونا دست زدند که می‌تواند در بی‌ثبات‌سازی فضای سیاسی جامعه اثرگذار باشد.

تبعات اجتماعی - فرهنگی: شهریاری الگوی رفتار سیاسی اجتماعی در دوران کرونایی را در عرصه اجتماعی بصورت واگرایی واقعی و همگرایی مجازی می‌داند. به این معنا که همه‌گیری از یک سو سبب فاصله‌گیری انسان‌ها در دنیای واقعی شده و از سوی دیگر، موجب مهاجرت افراد به فضای اینترنت و در نتیجه تبدیل پیوندهای سنتی و چهره به چهره دیروز به روابط از راه دور، مجازی و مبتنی بر بستر شبکه‌های اجتماعی شده است (شهریاری، ۱۳۹۹، ۱۷۸). این امر سبب می‌شود اعتراضاتی که تا پیش از این در دنیای واقعی و مجازی رخ می‌داد، به فضای اینترنت منتقل شود و فضای مجازی بستری برای تسهیل بسیج همگرایانه کنش‌های اعتراضی و بی‌ثبات‌کننده شود. این تجربه اعتراضات مجازی می‌تواند در دوران پسا کرونا، سبب سازماندهی اعتراضات در عرصه واقعی شود (شهریاری، ۱۳۹۹، ۱۶۹). می‌توان گفت نبرد قدرت در عرصه اجتماعی و سیاسی در پرتو فناوری‌های رسانه‌ای از امری واقعی به واقعیتی مجازی شده تبدیل خواهد شد (مطهرنیا، ۱۴۰۰، ۳۱۰). در کنار تغییر نوع روابط اجتماعی، می‌توان از تعمیق شکاف طبقاتی، گسترش فقر و حاشیه‌نشینی و در نتیجه گسترش و افزایش آسیب‌های اجتماعی در جامعه ایران یاد کرد. باتوجه به اینکه جمعیت گروه‌های آسیب‌پذیر در برابر کرونا در ایران بیش از ۴۵ میلیون نفر تخمین زده می‌شود مسأله گسترش آسیب‌های اجتماعی بسیار مهم و قابل توجه است (سجادی، ۱۳۹۹، ۱۹۹). این وضعیت همراه با اضطراب ناشی از احتمال ابتلا به بیماری، قرنطینه خانگی و قطع ارتباطات واقعی اجتماعی می‌تواند به انواع آسیب‌های اجتماعی و فردی دامن زده و کرونا را از یک بیماری جسمی، به یک بیماری اجتماعی - فرهنگی تبدیل کند.

۳-۴- گام سوم: پیشران‌ها

پیشران‌ها نیروهایی هستند که صحنه، محیط و دنیای اطراف ما را تغییر می‌دهند (ملکی‌فر، ۱۳۹۳، ۲۴۵) و آنها را می‌توان به دو دسته مرتبط با همه‌گیری کرونا و پیشران‌های مرتبط با ثبات سیاسی تقسیم کرد. در حوزه همه‌گیری کرونا وقایعی مانند واکنش‌های گسترده، کشف دارو و درمان قطعی، کاهش شمار مبتلایان و قطع زنجیره انتقال تا حدی که بیماری از حالت همه‌گیری خارج شود می‌توانند پیشران باشند. پیشران‌های مرتبط با ثبات سیاسی حوادثی هستند که می‌توانند موجب وقوع رویدادهای بی‌ثبات‌کننده شوند؛ از جمله تعمیق بحران اقتصادی و اعتراضات ناشی از آن، آشکار شدن اختلاف میان مسئولان، افزایش فشارها و تحریم‌های خارجی که تبعات بحران کرونا را تقویت کند، درگیری نظامی خارجی و یا حوادث تروریستی در داخل که سبب کاهش امنیت شود.

۳-۵- گام چهارم: شناسایی عدم قطعیت‌ها

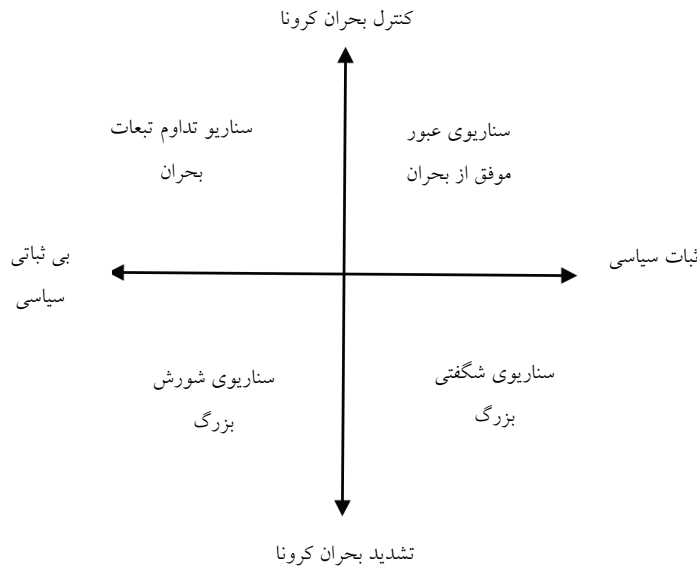
عدم قطعیت‌ها رویدادهایی هستند که پیش‌بینی‌ناپذیری ویژگی اصلی و اساسی آنها است (پدرام و زالی، ۱۳۹۷: ۱۷). عدم قطعیت به معنای ندانستن آنچه فردا رخ می‌دهد نیست بلکه به معنای ندانستن مسائل، روندها، تصمیم‌ها و رویدادهای سازنده فردا است؛ در واقع عدم قطعیت نقطه مقابل پیش‌بینی است (Marsh, 1998,40). براساس پیش‌بینی‌های طرح شده، به نظر می‌رسد مهم‌ترین عدم قطعیت‌های بحث ما عبارتند از: کنترل بیماری، تشدید عوامل بی‌ثبات‌کننده نظام سیاسی، ثبات نظام سیاسی، تشدید بحران‌های اقتصادی و سیاسی و اجتماعی که می‌توانند موجب بی‌ثباتی سیاسی شوند.

۳-۶- گام پنجم: ترسیم چشم‌انداز مطلوب یا کلی

در شرایطی که هیچ چشم‌انداز روشنی، حداقل در کوتاه‌مدت، برای مهار حداکثری کرونا وجود ندارد، مطلوب‌ترین آینده قابل ترسیم شامل دو مؤلفه است: کاهش سرعت انتقال بیماری و کنترل آن از طریق فاصله‌گذاری اجتماعی و واکسیناسیون، و جبران اثرات و تبعات منفی این بحران در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی تا از این طریق احتمال وقوع حوادث بی‌ثبات‌کننده کاهش یابد. درواقع، چشم‌انداز مطلوب ما شرایطی است که در آن شیوع بیماری و تبعات آن کنترل شده و در نتیجه اثرگذاری بحران بر ثبات سیاسی خنثی شود.

۳-۷- گام ششم: تعیین عدم قطعیت‌های کلیدی

براساس گام چهارم و با در نظر گرفتن چشم‌انداز کلی، عدم قطعیت‌های کلیدی را از نظر تأثیر و اهمیت باید تعیین کنیم. این گام به شکل‌گیری چارچوب سناریو و محورهایی که سناریوهای نهایی براساس آنها طراحی می‌شوند کمک می‌کند (پدرام و زالی، ۱۳۹۷: ۱۸). این کار با نمایش عدم قطعیت‌های کلیدی به شکل دو محور متقاطع صورت می‌گیرد بگونه‌ای که سناریوهای مختلف قابل شناسایی باشند (شوارتز، ۲۰۲۱: ۱۳۹۰) با این اوصاف، ما با دو عدم قطعیت کلیدی ثبات سیاسی و کنترل بحران کرونا مواجه هستیم. کنترل بحران در درون خود شامل کنترل بیماری (شیوع و انتقال) و کنترل تبعات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن است. این دو عدم قطعیت بر روی دو محور متقاطع قرار می‌گیرند. هر یک از این محورها طیفی از احتمالات را نمایش می‌دهند که شامل طیف بی‌ثباتی سیاسی تا ثبات سیاسی، و تشدید بحران کرونا تا کنترل بحران کرونا است:

شکل ۱: سناریوهای بحران کرونا و ثبات سیاسی در ایران

۳-۸- گام هفتم: سناریوها

با توجه به شکل یک، می‌توانیم به چهار سناریو برای آینده سیاست داخلی ایران برسیم که عبارتند از: سناریوی عبور موفق از بحران، ادامه تبعات بحران، شورش بزرگ، و شگفتی بزرگ.

در سناریوی «عبور موفق از بحران» که سناریو و چشم‌انداز مطلوب است، از یک سو بحران همه‌گیری کرونا کنترل شده و از سوی دیگر نظام سیاسی با ثبات است. این کنترل بحران دو وجه دارد: اول کنترل شیوع و انتقال بیماری از طریق فاصله‌گذاری اجتماعی که می‌تواند با شگفتی‌ساز واکسن مؤثر و درمان قطعی نیز به وقوع بپیوندد و دوم کنترل تبعات منفی کرونا در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی. کنترل تبعات بحران بویژه در حوزه اقتصاد و با سیاست‌گذاری‌های مناسب برای جبران آسیب‌های وارد شده بر ساختارهای اقتصاد (مطلبی، ۱۳۹۹، ۸۳) پیش شرط لازم برای قطعیت یافتن ثبات سیاسی خواهد بود و به نظر می‌رسد بدون کنترل این تبعات، حتی در صورت کنترل بیماری، حفظ ثبات سیاسی امری نامحتمل خواهد بود.

سناریوی «تداوم تبعات بحران»، زمانی رخ خواهد داد که همه‌گیری کرونا کنترل شده اما با توجه به اینکه بحران همه‌گیری، عوامل تاریخی بی‌ثباتی سیاسی را تقویت کرده، امکان دارد با حوادث بی‌ثبات‌کننده مواجه شویم. به همین دلیل، تنها کنترل شیوع بیماری نیست که برای ما اهمیت دارد، بلکه حل و فصل مسائلی که این بحران در عرصه‌های گوناگون زندگی اجتماعی بوجود آورده نیز مهم است. زیرا در نبود بیماری، اثرات آن همچنان در جامعه باقی خواهند ماند و عاملی اثرگذار بر ثبات سیاسی خواهد بود. با توجه به واکسیناسیون گسترده در تابستان و پاییز ۱۴۰۰ و کنترل نسبی شیوع بیماری و در عین حال تداوم تبعات اقتصادی و اجتماعی

کرونا، بویژه ادامه تحریم‌ها و سیاست‌های ناکارآمد دولت برای حل مسائل، این سناریو را می‌توان محتمل‌ترین سناریوی بحث ما دانست.

سناریوی «شگفتی بزرگ» که می‌تواند سناریوی مطلوب دوم نیز باشد، زمانی رخ خواهد داد که در عین تشدید بحران کرونا و تبعات آن، ثبات سیاسی نیز حفظ شود. این سناریو به شرطی رخ خواهد داد که دولت بتواند علاوه بر کنترل جامعه از طریق راه‌حل‌های اقناعی و فرهنگی، اعتماد مردم به سیاست‌های خود را افزایش داده و آنها را در راه مبارزه با بیماری و تبعات آن با خود همراه کند. این امر نیازمند استفاده از رسانه‌ها، ارتباط با مردم و بازگویی مسائلی است که در نتیجه بحران در کشور ایجاد شده است. بدون همراهی و جلب اعتماد مردم، نمی‌توان از عهده حل مسائل حاصل از بحران و فشارهای داخلی و خارجی برآمد.

در سناریوی «شورش بزرگ» با تشدید بحران همه‌گیری و بحران‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آن، دولت ناتوان از همراه کردن مردم، بیش از پیش آماج انتقادات و اعتراضات قرار خواهد گرفت. ناکارآمدی در مقابله با بحران‌ها، مشروعیت دولت را تضعیف و کشور را با مجموعه‌ای از حوادث بی‌ثبات‌کننده مواجه خواهد کرد. در این شرایط با مردمی مواجه خواهیم شد که با تحریک و تهییج رسانه‌ها و شبکه‌های مجازی معاند، از فضای مجازی خارج شده و اعتراضات خود را در فضای واقعی بروز می‌دهند. این اعتراضات می‌تواند با همراهی دولت‌های خارجی، رسانه‌های خارج از کشور و بسیج نیروهای مخالف و اپوزیسیون، کل نظام سیاسی موجود را هدف حمله قرار داده و آن را تا مرز فروپاشی پیش ببرند.

۴- نتیجه‌گیری

بحران دنیاگیری کووید-۱۹ که از بخش بهداشت و درمان شروع شد، به سرعت تمام عرصه‌های زندگی جمعی و فردی انسان‌ها را تحت تأثیر خود قرار داده است. در این مقاله به بررسی اثرات شیوع این بیماری بر ثبات سیاسی در ایران پرداختیم و به سناریوهایی برای آینده دست یافتیم. ادعای اصلی مقاله این است که باید توجه کرد تبعات بحران کرونا در بخش بهداشت و درمان باقی نمی‌ماند و اثرات آن در حوزه‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی می‌تواند به تقویت عوامل تاریخی زمینه‌ساز بی‌ثباتی سیاسی شوند. نویسندگان با تحلیل مبتنی بر این ادعا، چهار سناریو را طراحی کردند و معتقدند که برای رسیدن به سناریوی مطلوب و دور شدن از سناریوهای نامطلوب، در کنار تأکید بر دستورالعمل‌های بهداشتی، ادامه واکسیناسیون و تقویت شبکه بهداشت و درمان، سیاستمداران و سیاستگذاران باید برنامه‌هایی برای مقابله با تبعات بحران کرونا در پیش بگیرند. در واقع، به نظر می‌رسد حتی با کنترل شیوع بیماری، با توجه به اینکه بحران کرونا تبعات گسترده‌ای در حوزه‌های مختلف خرد و کلان جامعه ایران داشته و این تبعات می‌تواند به تشدید عوامل تاریخی بی‌ثباتی سیاسی جامعه ایران شوند، اقدام در جهت کنترل نتایج منفی و مخرب بحران در حوزه‌های مختلف بسیار ضروری است تا بتوانیم با جلوگیری از تحقق سناریوهای نامطلوب به سمت سناریوی مطلوب حرکت کنیم.

منابع فارسی

- ۱) اکبری، عابد و اشرفی، مجتبی (۱۳۹۷). تبیین و تعریف علل اجتماعی بی‌ثباتی سیاسی با استفاده از روش تحلیل مقایسه‌ای کیفی فازی، پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه، سال اول، شماره ۴، صص ۵۶۹-۵۷۱.
- ۲) ایرنا (۱۳۹۹). بیانیه ۲۶ کشور جهان: تحریم‌های آمریکا مقابله با کرونا را دشوار کرده است، تاریخ انتشار ۱۳۹۹/۷/۱۵، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۱۹، آدرس اینترنتی: www.irna.ir/news/84066294/
- ۳) ایسپا (۱۳۹۸). ۷۰ درصد از مردم ایران حداقل از یکی از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۱۸، آدرس اینترنتی: <http://ispa.ir/Default/Details/fa/2094/70>
- ۴) ایسنا (۱۳۹۹). کنکور هم سیاسی‌بازی شد، تاریخ انتشار ۱۳۹۹/۵/۱۲، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۱۰، آدرس اینترنتی <https://snn.ir/003dKW>
- ۵) آبراهامیان (۱۳۹۴). مردم در سیاست ایران. ترجمه بهرنگ رجبی، تهران: نشر چشمه.
- ۶) آقاپور، علی و پهلوان، فاطمه (۱۳۸۶). آینده‌نگری: مبانی، ضرورت‌ها و روش‌شناسی‌ها، راهبرد یاس، شماره ۹، صص ۱۷۶-۱۵۴.
- ۷) بشیریه، حسین (۱۳۸۶). عقل در سیاست، تهران: نگاه معاصر.
- ۸) بل، وندل (۱۳۸۶). مقصود ما از آینده‌پژوهی چیست؟، در: اسلاتر، ریچارد. نواندیشی برای هزاره نوین: مفاهیم، روش‌ها و ایده‌های آینده‌پژوهی، ترجمه عقیل ملکی‌فر و دیگران، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- ۹) بل، وندل (۱۳۹۲). مبانی آینده‌پژوهی: تاریخچه، اهداف و دانش، علم انسانی برای عصر جدید. ترجمه مصطفی تقوی و محسن محقق، تهران: موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- ۱۰) بنی‌هاشمی، میرقاسم (۱۳۹۴). انتخابات و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، مطالعات راهبردی، سال هیجدهم، شماره ۳ (پیاپی ۶۹)، صص ۱۷۰-۱۳۹.
- ۱۱) پدرام، عبدالرحیم و زالی، سلمان (۱۳۹۷). الگوی نوین برای سناریونویسی در موضوعات راهبردی، مطالعه موردی سناریوهای آینده بحران سوریه، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال هفتم، شماره ۲، پیاپی ۲۶، صص ۱-۲۶.
- ۱۲) پژوهشکده آمار (۱۳۹۹). تأثیر بحران کرونا بر کسب و کارهای ایرانی.
- ۱۳) پناهی، محمدعادل (۱۳۸۳). درآمدی بر ثبات سیاسی: به سوی شناخت گونه‌ها و شاخص‌ها. نشریه راهبرد، شماره ۳۱، صص ۴۲-۳۴.
- ۱۴) جهانپور، کیانوش (۱۳۹۸). دو نمونه مثبت کرونا در ایران در نتایج آزمایش اولیه. سایت اقتصاد آنلاین، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۲۰، آدرس اینترنتی: <https://www.eghtesadonline.com/n/28Hr>
- ۱۵) حاجیبانی، ابراهیم (۱۳۹۱). مبانی، اصول و روش‌های آینده‌پژوهی. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- ۱۶) حیدری، علی‌رضا (۱۳۹۹). مقایسه توانایی دولت ایران و کشورهای منتخب شرق آسیا در سیاستگذاری کووید-۱۹. پژوهشنامه علوم سیاسی، دوره ۱۵، شماره ۲ (پیاپی ۵۸)، صص ۷۲-۴۷.

- ۱۷) خواجه‌سروی، غلامرضا و حسینی، سیدجواد (۱۳۹۷). دوگانه اعتراض سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران. *دوفصلنامه دانش سیاسی*، سال چهارم، شماره دوم (پیاپی ۲۸)، صص ۱۹۹-۲۲۸.
- ۱۸) دلوری، ابوالفضل (۱۳۹۴). درآمدی انتقادی بر مفهوم و شاخص‌های بی‌ثباتی سیاسی: به سوی مدلی جامع و روزآمد برای سنجش بی‌ثباتی سیاسی. *فصلنامه دولت‌پژوهی*، سال اول، شماره ۲، صص ۹۳-۵۹.
- ۱۹) ذوالفقاری، حسین (۱۳۹۹). ۴۰ درصد مردم پروتکل‌های بهداشتی را رعایت نمی‌کنند. *خبرگزاری مهر*، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۲۰، آدرس اینترنتی: mehrnews.com/xSRCx
- ۲۰) ساندرز، دیوید (۱۳۸۰). *الگوهای بی‌ثباتی سیاسی*. ترجمه حمید امانت، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۲۱) ستاد ملی مقابله با بیماری کرونا (۱۳۹۹). *مجموعه مصوبات تا خرداد ۱۳۹۹*.
- ۲۲) سجادی، حمید (۱۳۹۹). ارزیابی راهبردهای نظام مدیریت سیاسی بحران در ایران در مواجهه با تهدیدات همه‌گیری کووید-۱۹. *پژوهشنامه علوم سیاسی*، سال ۱۵، شماره ۴، صص ۲۱۵-۱۸۹.
- ۲۳) شوارتز، پیتر (۱۳۸۸). *هنر دورنگری: برنامه‌ریزی برای آینده در دنیایی با عدم قطعیت*. ترجمه عزیز علیزاده، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری.
- ۲۴) شوارتز، پیتر (۱۳۹۰). *هنر دورنگری: برنامه‌ریزی برای آینده در دنیایی با عدم قطعیت*، ترجمه عزیز علیزاده، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- ۲۵) شهریاری، حیدر (۱۳۹۹). رفتار سیاسی - اجتماعی ویروس کرونا (کووید-۱۹) با نگاهی به شرایط سیاسی - اجتماعی ایران، *پژوهشنامه علوم سیاسی*، سال ۱۵، شماره ۲، صص ۱۴۷-۱۸۲.
- ۲۶) عسکری، فریدون (۱۳۹۹). بررسی تأثیرات بحران کرونا بر اقتصاد ایران و جهان، *سایت الف*، تاریخ انتشار ۱۳۹۹/۲/۱۶، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۱۵، آدرس اینترنتی: <https://www.alef.ir/news/3990216045.html>
- ۲۷) قدیری (۱۳۹۵). *بررسی و شناخت روش‌های مطالعه آینده*. تهران: مرکز آینده‌پژوهی دفاعی.
- ۲۸) کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۸۰). *تضاد دولت و ملت: نظریه تاریخ و سیاست در ایران*. ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.
- ۲۹) کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۸۱). *اقتصاد سیاسی ایران: از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی*. ترجمه نفیسی و عزیزی، چاپ هشتم، تهران: نشر مرکز.
- ۳۰) لاوروف، سرگی (۱۳۹۹). تحریم‌های یکجانبه آمریکا در بحبوحه کرونا غیرانسانی است. *خبرگزاری فارس*، تاریخ انتشار ۱۳۹۹/۳/۲۸، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۱۹، آدرس اینترنتی: <http://fna.ir/exsfc0>
- ۳۱) لیندگرن، ماتس و باندهودل، هانس (۱۳۸۶). *طراحی سناریو: پیوند بین آینده و راهبرد*. ترجمه عزیز تاتاری، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- ۳۲) محمدی لرد، عبدالمحمود (۱۳۹۲). *آینده‌پژوهی ثبات سیاسی در ایران*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۳۳) مردوخی، بابیزید (۱۳۹۱). *روش‌شناسی آینده‌نگری*. تهران: نشر نی.

- ۳۴) مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۸). درباره مقابله شیوع ویروس کرونا (۸) بررسی آثار اقتصادی و پیشنهادهایی برای مدیریت تبعات آن، تاریخ انتشار ۱۳۹۸/۱۲/۲۵، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۱۰، آدرس اینترنتی: <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1462301>
- ۳۵) مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۹). درباره مقابله با شیوع ویروس کرونا (۵۰) تحلیل عملکرد سیاستی صداوسیما در مواجهه با کرونا. تاریخ انتشار ۱۳۹۹/۴/۱۰، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۱۰، آدرس اینترنتی: <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1563246>
- ۳۶) مشرق (۱۳۹۹). پاسکاری ستاد کرونا در ورزش و سازمان لیگ. تاریخ انتشار ۱۳۹۹/۴/۱۴، تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۱۰، آدرس اینترنتی: mshrgh.ir/1091151
- ۳۷) مطلبی، سیدمحمد موسی (۱۳۹۹). تأثیر پاندمی کووید-۱۹ بر پیش‌بینی تولید ملی سال ۱۳۹۹. مجله ارزیابی تأثیرات اجتماعی، دوره ۱، شماره ۲، صص ۲۰۶-۸۳.
- ۳۸) مطهرنیا، مهدی (۱۴۰۰). کرونا و زیست‌جهان‌های آینده. فصلنامه آینده‌پژوهی ایران، دوره ۶، شماره ۱، صص ۳۱۷-۲۹۱.
- ۳۹) ملکی‌فر، عقیل (۱۳۸۵). برنامه‌ریزی مبتنی بر سناریو: راهی برای کم کردن آفات تصمیم‌گیری، راهبرد یاس، شماره ۸، صص ۱۰۹-۷۳.
- ۴۰) ملکی‌فر، عقیل (۱۳۹۳). الفبای آینده‌پژوهی: آینده‌پژوهی، علم و هنر کشف و اختراع آینده. چاپ چهارم، تهران: آینده‌پژوه.
- ۴۱) همشهری آنلاین (۱۳۹۹). آشنایی با ستاد ملی مقابله با کرونا، منتشر شده در ۲۴ تیر ۱۳۹۹. تاریخ بازیابی ۱۴۰۰/۶/۲۰، آدرس اینترنتی: <https://www.hamshahrionline.ir/news/530646/>

منابع انگلیسی

1. Marsh, B. (1998). Using scenarios to identify, analyze, and manage uncertainty. In: Fahey, L. Randall, R. *Learning from the Future: Competitive Foresight Scenarios*. John Wiley & Sons, New York, 39-53.
2. WHO (2020). WHO Timeline - COVID-19, Retrieved September 2021, from: <https://www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline---covid-19>
3. World Bank (2020). The Global Economic Outlook During the COVID-19 Pandemic: A Changed World, Retrieved September 2021, from: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/06/08/the-global-economic-outlook-during-the-covid-19-pandemic-a-changed-world>